

ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در وضعیت موجود

حسین مینائی *

ابراهیم حاجیانى **

حسین دهقان ***

فروزنده جعفرزاده پور ****

چکیده

دیپلماسی دفاعی، بخشی از سیاست‌های دولت است که به‌عنوان یک ابزار مهم در تحقق اهداف کلان نیروهای مسلح نقش‌آفرینی می‌کند و هدف آن را می‌توان ایجاد شرایط سیاسی، ملی و بین‌المللی مطلوب برای حفظ و گسترش ارزش‌های ملی و حیاتی کشور در برابر دشمنان بالفعل و بالقوه دانست. از ویژگی‌های دیپلماسی دفاعی در شرایط موجود این است که به‌عنوان یکی از ابزارهای هویت‌یابی و مشروعیت‌سازی سیاست دفاعی و راهبردی کشورها تلقی می‌شود. بر این اساس، این مقاله با هدف ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران و به‌منظور افزایش آگاهی و آشنایی مسئولان و کارگزاران از وضعیت فعلی؛ نقاط ضعف و قوت آن نگاشته شده است. این مقاله به روش توصیفی و با رویکرد آمیخته (کیفی و کمی) تدوین شده است. در این مقاله مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی برای ارزیابی وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی از طریق مراجعه به خبرگان و مرور منابع و بررسی اسناد ارائه شده که در تحقیقات قبلی سابقه نداشته است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در وضعیت موجود رضایت‌بخش نیست. نتایج این پژوهش در ترسیم وضعیت مطلوب دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران بسیار حائز اهمیت است.

واژگان کلیدی

دیپلماسی دفاعی، سیاست دفاعی، جمهوری اسلامی ایران، محیط منطقه‌ای و بین‌المللی، راهبرد

* دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی (نویسنده مسئول)

Email: hoseinminaaee2@gmail.com

Email: ebhajian@gmail.com

** دانشیار وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

Email: hdehghan@gmail.com

*** دانشیار دانشگاه مالک اشتر

**** دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

Email: Fjafarzadepour@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۶/۲/۱۱

تاریخ ارسال: ۹۵/۱۱/۲۳

فصلنامه راهبرد / سال بیست‌وششم / شماره ۸۳ / تابستان ۱۳۹۶ / صص ۱۳۰-۱۰۹

جستارگشایی

سیاست دفاعی در سطح ملی، خطوط کلی اقدامات اصلی، کلیدی و فعالیت‌های نظامی کشور را مشخص می‌سازد و چارچوبی است که راهبرد نظامی در سطح ملی را شکل می‌دهد. سیاست دفاعی، بر پایه سیاست‌ها، راهبردها و برنامه‌ها طراحی و تدوین می‌شود (Jablonsky, 2008). در تعریف مضیقی از سیاست دفاعی، این سیاست عبارت از فعالیت‌های نظامی دولت است که شامل تدوین و اجرای برنامه‌ها و رهنامه نظامی می‌شود (Lider, 1983: 347). گروهی از پژوهشگران بر این اعتقادند که کاربرد سیاست دفاعی، محدود به حوزه سیاست‌های نظامی غیرتهاجمی یا حتی سیاست‌های دوران صلح است (Huntington, 1968: 319-321). در مقابل، برخی سیاست دفاعی را خط‌مشی‌های کلی (اعم از نظامی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و...) یک دولت به منظور دفع تهدیدات امنیتی می‌دانند. برخی دیگر نیز بر این باورند که سیاست دفاعی، برابندی از مؤلفه‌هایی همچون رهنامه نظامی، راهبرد نظامی، سیاست تأمین، سیاست سازمانی، سیاست پرسنلی، سیاست بودجه‌ای، سیاست خلع سلاح و واپایش تسلیحات، سیاست دفاع غیرنظامی و رابطه نظامیان- غیرنظامیان است (Horton et al, 1974: 72). درنهایت می‌توان در تعریف سیاست نظامی گفت که: «سیاست دفاعی، چارچوبی برای هماهنگ کردن ابزارهای نظامی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی از سوی دولت برای دفع تهدیدها و برقراری ثبات و امنیت در کشور است». همچنین هدف اصلی سیاست دفاعی «دفع تهدیدها»، «پیشگیری از جنگ و مناقشه‌های نظامی»، «قدرت‌سازی و قدرت‌افزایی» و «انسجام‌بخشی به راهبردها و برنامه‌های دفاعی» است.

«دیپلماسی دفاعی با اهمیت دادن به عنصر پیشگیری، شرایطی را فراهم می‌کند که پیش از هر گونه برخوردی، واحد سیاسی بتواند منافع و هدف‌های خود را کسب نماید و به بهترین وجه، قدرت را در حوزه‌های گوناگون تقسیم کند (مینایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۶). دیپلماسی دفاعی به مثابه سازوکاری است که نقش مهمی را در نیل به هدف‌های سیاست‌های امنیتی یا خارجی خاص کشورها ایفا می‌کند. مطالعات انجام گرفته در ارتباط با موضوعات راهبردی نشان می‌دهد که دیپلماسی دفاعی دارای نقش میانی در فرایندهای کنش برای تولید قدرت و امنیت است. کارگزاران دیپلماسی دفاعی از یک سو در حوزه دفاعی و از سوی دیگر در حوزه دیپلماتیک ایفای نقش می‌کنند.

بیان مسئله. در شرایط کنونی نظام بین‌الملل، حکومت‌داری نیازمند برخورداری از ظرفیت‌ها، توانمندی‌ها و سازوکارهای گوناگونی است. در بین این سازوکارها، دیپلماسی جایگاه ارزنده‌ای دارد. دولتمردان می‌توانند با استفاده از این ابزار، بالاترین مطلوبیت را با کمترین

هزینه به دست آورند. دیپلماسی، ابزاری صلح‌آمیز برای مدیریت روابط بین‌المللی در راستای برقراری نظم و امنیت است. در عصر کنونی، گستره و دامنه موضوعات بسیار توسعه‌یافته است. این امر موجب شده تا یک نهاد نتواند تمامی حیطه‌های مرتبط با دیپلماسی را پوشش دهد. در دوران پیش از جنگ جهانی دوم، حوزه‌های دیپلماتیک (سیاسی، اقتصادی، دفاعی و ...) ارتباط چندانی با یکدیگر نداشتند و هر مجموعه، کارکردهای ویژه خود را ایفا می‌کرد. در دوره جدید، این وضعیت دگرگون شد. به این معنی که از یک‌سو نظامیان در قلمروهای سیاسی نقش‌آفرینی دارند و از سوی دیگر، مجموعه‌های سیاسی در فرایند طرح‌ریزی راهبردی-دفاعی فعال هستند. به‌واقع باید اشاره کرد که هر چند دستگاه سیاست خارجی نقش اصلی را در قلمرو دیپلماسی ایفا می‌کند، ولی نهادها و دستگاه‌های متعدد دیگری نیز درگیر فعالیت‌های دیپلماتیک هستند. در این رابطه می‌توان به سازمان‌های دفاعی کشورها اشاره کرد که نوع خاصی از دیپلماسی را با عنوان دیپلماسی دفاعی پیگیری می‌نمایند.

دیپلماسی دفاعی ازجمله مقوله‌هایی است که در اختیار دولت قرار دارد و به‌طور مشخص، وزارت دفاع عهده‌دار راهبری آن است. این وزارتخانه در چارچوب ضوابط و خط‌مشی‌های تعیین‌شده در اسناد بالادستی همچون قانون اساسی، «سیاست‌های کلی نظام»، «برنامه‌های توسعه کشور»، «سند سیاست دفاعی»، «ضوابط ابلاغی از سوی شورای عالی امنیت ملی»، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و نیز با نظارت «ستاد کل نیروهای مسلح»، برنامه‌ها و اقدام‌های خود را در حوزه دیپلماسی دفاعی اجرا می‌کند.

در جمهوری اسلامی ایران، همکاری‌های دفاعی برآمده از چارچوب سیاست خارجی کشور است. سیاست خارجی، نوع و گستره همکاری‌های سیاسی و حتی اقتصادی و نظامی یک کشور با کشورهای دیگر را تعیین می‌کند. در چنین حالتی، اهداف دیپلماسی دفاعی، تابع اهداف کلی سیاست خارجی است و دیپلماسی دفاعی نیز زیرمجموعه سیاست خارجی است. از آنجایی که سیاست دفاعی برگرفته‌شده و در راستای سیاست خارجی کشور است و یکی از منابع تأمین‌کننده قدرت ملی محسوب می‌شود، باید با سیاست کلی نظام در امور خارجی و دفاعی هماهنگ باشد. از سوی دیگر و با توجه به اینکه هدف دیپلماسی دفاعی، تهدیدزدایی و امنیت‌زایی است، دیپلماسی دفاعی نیز به‌طور مستقیم از سیاست دفاعی تأثیر می‌پذیرد.

نظر به اهمیت راهبردهای منطقه‌ای و بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران منطبق با منویات مقام رهبری، سند چشم‌انداز، سند سیاست دفاعی و سایر اسناد بالادستی، همواره این دغدغه وجود داشته است که وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه‌ای و راهبردی چگونه است.

اهمیت و ضرورت تحقیق. یکی از مهم‌ترین دلایلی که لزوم انجام این پژوهش را مطرح می‌کند، مؤلفه تهدید و امنیت است. جمهوری اسلامی ایران در زمره کشورهای مهم و استراتژیک منطقه و جهان است که در طول تاریخ، به‌ویژه دوران معاصر همواره با تهدیدهایی روبه‌رو بوده است؛ هر چند که این تهدیدات در زمان‌ها و شرایط مختلف متفاوت بوده است. برخی از تهدیدهای جمهوری اسلامی ایران که لزوم توجه به دیپلماسی دفاعی را تشدید می‌کند، ناشی از عوامل زیر است:

۱- موقعیت ژئوپلیتیک ایران در منطقه خاورمیانه که در عین اینکه می‌تواند فرصت بسیار ارزشمندی برای توسعه همه‌جانبه کشور باشد، همواره نیز با تهدیدهایی همراه بوده است.

۲- حضور کشورهای فرامنطقه‌ای در قالب پایگاه‌های نظامی در کشورهای پیرامونی ما، از نشانه‌های تهدید در این منطقه است.

۳- کشورهای نفتی تجارت و امنیت خود را در سایه استقرار پایگاه‌های نظامی آمریکا طلب می‌کنند.

۴- وجود رژیم صهیونیستی در منطقه که استراتژی ایجاد آشوب در کشورهای پیرامونی خود را دنبال می‌کند. سیاست بحران‌آفرینی در منطقه خاورمیانه از سوی رژیم صهیونیستی چنان شده است که امروز در این منطقه کشورها امنیت خود را در نامنی همسایگان خود جستجو می‌کنند. تهدید، محور فراگیر در سراسر منطقه شده است و بسیاری از دولت‌ها بر مدار آن قرار گرفته‌اند.

۵- وجود گروه‌های تکفیری در منطقه جنوب غرب آسیا و شمال آفریقا از جمله تهدیدهایی است که ایران و سایر کشورهای هم‌پیمان همچون عراق، سوریه، یمن و لبنان را تهدید می‌کند.

۶. افزایش توان نظامی کشورهای همسایه.

از حیث کاربردی، انجام این پژوهش به نیروهای مسلح کمک می‌کند تا از دیپلماسی دفاعی، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های مهم فعالیت‌های بخش دفاع در روند بازسازی بنیه دفاعی کشور استفاده کنند. این بازسازی، دو جهت زیربنایی و رونمایی خواهد داشت. در بخش زیربنایی می‌توان به تحولات ساختاری و افزایش کارکرد سازمان‌های صنعت دفاعی و ارتقای توان سخت‌افزاری اشاره کرد. در بخش رونمایی می‌توان سرمایه‌گذاری در بخش تحقیق و توسعه مطالعات دفاعی و فعال‌سازی دیپلماسی دفاعی را نام برد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق. محمود عسکری و حسن سعیدکلاهی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان *دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران* در عرصه دریایی با چین (۱۳۹۳) یکی از ابزارهای قدرت‌افکنی مؤثر، داشتن پایگاه دریایی است. معتقدند که نیاز چین به تضمین تولید و عرضه انرژی، محرک چینی‌ها برای قدرت‌افکنی تدریجی در جهت ارتقای سطح قدرت برای آینده در قالب راهبرد رشته‌مرورید است. در این راستا، چینی‌ها به خوبی واقفند که یکی از ابزارهای قدرت‌افکنی مؤثر، داشتن پایگاه دریایی است. جمهوری اسلامی ایران نیز در قالب این نوع دیپلماسی دفاعی با چین می‌تواند مبانی قدرت‌افکنی خود در آینده را مستحکم‌تر کند. در پژوهش دیگری با عنوان *دیپلماسی دفاعی نوین انگلستان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، سید احمد میرزایی، کاظم غریب‌آبادی و محمدهادی رضاییان‌پور (۱۳۹۳) به این موضوع پرداخته‌اند که دیپلماسی دفاعی انگلستان در راستای افزایش قدرت و امنیت برای اهداف و منافع راهبردی آن کشور طراحی شده است. به این ترتیب، هر یک از بخش‌های مؤثر در ساختار دفاعی انگلستان، کارویژه خاصی را عهده‌دار است. تمام حوزه‌های دفاعی انگلیس باید بتوانند از طریق مشارکت سازمانی، رفتاری و کارکردی خود به نتایج مطلوب و مؤثری برای امنیت و قدرت ملی انگلیس نائل شوند. کارویژه‌های مربوط به دیپلماسی دفاعی انگلیس، معطوف به نقش ارتقادهنده و همچنین تکمیل‌کننده سایر مأموریت‌های دفاعی است. هر یک از حوزه‌های دفاعی و راهبردی می‌توانند بخشی از ضرورت‌های انگلستان را برای تأثیرگذاری بر محیط پیرامونی، کنترل منازعات، پیش‌دستی در فرایندهای راهبردی و همکاری چندجانبه برای تبدیل قدرت به امنیت را تأمین کنند. شواهد نشان می‌دهد که مقامات و ساختار دفاعی انگلستان، همانند آمریکا، حساسیت ویژه‌ای نسبت به گسترش ابزارهای قدرت در حوزه‌های مختلف جغرافیایی دارند. در روند محدودسازی قابلیت‌های هسته‌ای ایران، دیپلماسی دفاعی انگلستان، نقش تعیین‌کننده‌ای را عهده‌دار بوده است.

زهره پوستین‌چی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان *نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی یویا* برای تبیین چارچوب مفهومی دیپلماسی دفاعی ایران دو سطح منطقه‌ای و بین‌المللی را از یکدیگر تفکیک کرده‌اند. به اعتقاد نویسندگان این مقاله، در شرایط موجود منطقه‌ای نشانه‌هایی از بحران مشاهده می‌شود. درگیری رژیم صهیونیستی و حماس را می‌توان نشانه‌هایی از تهدید امنیتی دانست. در شرایط تهدید، دیپلماسی دفاعی هم‌زمان الگوهای تولید قدرت مورد توجه قرار می‌گیرد. در این ارتباط چندجانبه‌گرایی به موازات فرایندهای معطوف به مقاومت راهبردی به‌عنوان بخشی از نشانه‌های کنش راهبردی ایران در حوزه دیپلماسی دفاعی بوده است.

فرهاد قاسمی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان *رهیافتی نظری بر دیپلماسی منطقه‌ای، دیپلماسی دفاعی* را حلقه پیوند بین حوزه نظامی و سیاسی دانسته که در حقیقت، فراهم‌کننده منابع قدرت در جهت اعمال سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی کشور محسوب می‌شود. به عبارتی، دیپلماسی دفاعی، وظیفه تجمیع و تبدیل قدرت بالقوه به بالفعل را به‌منظور دفاع از تمامیت سرزمینی و سایر منافع ملی حیاتی کشور بر عهده دارد. در این راستا، چند سطح متمایز از این نقاط بازدارندگی به‌عنوان تجلی‌بخش دیپلماسی دفاعی کشورها قابل‌شناسایی است؛ مهم‌ترین سطح آن، ایجاد تهدید در برابر تهدیدات مقابل است. در نقاط عطف و مراحل گذار از این نقاط، تهدید از ناحیه متخاصم یا متخاصمان مشاهده می‌شود.

نادر ساعد و قاسم علی‌دوستی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان *دیپلماسی دفاعی تطبیقی و ترسیم سازواره الگوی مدیریت آن در جمهوری اسلامی ایران* چنین بیان کرده‌اند: راهبرد سازواره مدیریت دفاعی به‌عنوان بهره‌گیری از نگرش نظام‌مند در روندهای امنیت‌سازی تلقی می‌شود. هر بازیگری تلاش دارد تا شکل خاصی از کنش راهبردی را در محیط مبتنی بر آنارشی شکل دهد. در چنین فرایندی، ضرورت‌های مدیریت راهبردی ایجاد می‌کند که بازیگران از سازوکارهای مربوط به کنش دفاعی به‌موازات بهره‌گیری از راهبردهای دیپلماتیک استفاده نمایند. هر کدام از این گزینه‌ها را می‌توان بخشی از مطلوبیت راهبردی ایران در تأمین امنیت ملی و منطقه‌ای دانست. لازم به توضیح است که در راهبرد سازواره مدیریت دفاعی، هر بازیگر منطقه‌ای و بین‌المللی می‌تواند بخشی از ائتلاف یا ضدائتلاف تلقی شود.

سهراب انعامی علمداری (۱۳۸۹) در مقاله خود با عنوان *دیپلماسی دفاعی اروپا، اظهار کرده* که در اروپا، دیپلماسی دفاعی به اصلاحات دموکراتیک، حکومت‌داری مطلوب، اصلاحات قانونی، دموکراتیزه کردن ارتباط با نیروهای مسلح، پلیس و امور قضایی کشورهای اروپای مرکزی، شرقی و حتی کشورهای منطقه قفقاز و آسیای میانه گفته می‌شود. از این‌رو دیپلماسی دفاعی اروپایی خواهان گسترش و تحقق درک و اعتماد متقابل کشورهای اروپایی در فرایند گذار دموکراتیک است با تضمین اینکه کشورهای اروپای مرکزی و شرقی در همکاری خود با همسایگان - و حتی رقبای قدیمی - به گسترش نیروهای مسلح آماده و پاسخگو (دموکراتیک) بپردازند. بدین ترتیب در گذار به ایجاد نیروهای دموکراتیک و تثبیت دیپلماسی دفاعی، مأموریت‌ها و وظایف دیپلماسی دفاعی اروپا به سه سطح تقسیم می‌شود: الف) کنترل تسلیحات و منع اشاعه و تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی از طریق اعتمادسازی یا امنیت‌سازی میان کشورهای اروپایی، ب) مشارکت در امنیت و ثبات‌سازی میان کشورهای اروپای مرکزی و شرقی به‌ویژه روسیه و در مرحله بعد مناطق قفقاز و آسیای میانه از طریق برقراری همکاری‌ها و روابط

دوجانبه یا چندجانبه، ج) برنامه کمک‌های نظامی به نیروهای نظامی کشورهای اروپای مرکزی و شرقی و نیز نیروهای فراملیتی.

وجوه افتراق این پژوهش با پژوهش‌های قبلی به شرح زیر است:

۱- در هیچ‌یک از پژوهش‌های قبلی مؤلفه‌های دیپلماسی دفاعی برای ارزیابی راهبردهای آن معرفی نشده است.

۲- در هیچ‌یک از تحقیقات قبلی عملکرد جمهوری اسلامی ایران در دیپلماسی دفاعی ارزیابی نشده است.

۳- شاخص‌های ارائه شده برای ارزیابی دیپلماسی دفاعی برای نخستین‌بار در ایران و جهان در این مقاله ارائه می‌شود.

۱. مفهوم دیپلماسی دفاعی

دیپلماسی دفاعی به منزله ارتقای قابلیت‌های ساختاری برای تحقق اهدافی محسوب می‌شود که زمینه‌های لازم برای اجرای قدرت در محیط آنارشیک را به وجود می‌آورد. چنین روندی را باید بخشی از ضرورت تولید قدرت در محیطی دانست که معطوف به کاربرد ابزارهای متنوع نهادی، راهبردی و کارکردی محسوب می‌شود. به این ترتیب، بن‌مایه دیپلماسی دفاعی به معنی «واداشتن طرف مقابل به انجام‌دادن کاری طبق خواست ما یا بازداشتن او از انجام دادن کاری مطابق اراده کنشگران» است. مهم‌ترین وجه تفاوت این دو مفهوم در بحث «توانایی اعمال قدرت» است. به عبارتی، برای دیپلماسی دفاعی ابتدا باید «قدرت» و سپس «توانایی کاربرد قدرت» برای تأثیرگذاری بر محیط پیرامونی و کنش سایر بازیگران در شرایط مبتنی بر مصالحه وجود داشته باشد (ساعد و علی‌دوستی، ۱۳۹۰: ۲۴).

دیپلماسی دفاعی در هر کشور بر اساس سنت‌های سیاسی و راهبردی آن کشور شکل می‌گیرد. در دوران قبل از جنگ جهانی دوم، حوزه‌های دیپلماتیک و راهبردی از یکدیگر جدا بوده و هر مجموعه، کارویژه خاصی را عهده‌دار بود. این وضعیت در دوران جدید تغییر یافته است. از یک‌سو، نظامیان در حوزه‌های سیاسی ایفای نقش می‌کنند و از سوی دیگر، شاهد فعال شدن مجموعه‌های سیاسی، پژوهشگران و دانشگاهیان در طرح‌ریزی دفاعی و راهبردی هستیم. همکاری حوزه‌های یادشده، نشانه‌هایی از تداخل سازمان‌یافته را به نمایش می‌گذارد. به عبارت دیگر، دیپلماسی دفاعی را می‌توان انعکاس «پیوند اندام‌واره» حوزه‌های دفاعی و دیپلماتیک برای امنیت‌سازی دانست (متقی، ۱۳۸۵: ۱۷).

دیپلماسی دفاعی یکی از راه‌های کسب منافع و امنیت ملی محسوب می‌شود. این مفهوم به معنای کاربرد دیپلماسی در حوزه دفاع به منظور بالابردن سطح تعاملات همکاری‌جویانه کشورها

و جایگزین کردن ثبات به جای تنش است. بنابراین دیپلماسی دفاعی یک رویکرد ثبات‌محور است که علاوه بر پیشبرد سیاست‌های کلان ملی، می‌تواند زمینه مناسبی برای مدیریت بحران و محیط امنیتی جدید به شمار رود (لنون، ۱۳۸۸: ۹۱).

هدف از دیپلماسی دفاعی، کاربرد سیاست دفاعی در عرصه دیپلماسی به‌منظور تأمین اهداف عالی‌ه یک نظام سیاسی در قالب استراتژی کلان ملی است. بنابراین دیپلماسی دفاعی دربرگیرنده هر دو بعد قدرت نرم‌افزاری و عملیاتی کردن آن در محیط بین‌المللی است؛ به‌گونه‌ای که منافع و اهداف نظام سیاسی با کمک بخش دفاع و بدون کاربرد قدرت سخت، تأمین شود. رابطه بین دیپلماسی دفاعی و سایر موضوعات راهبردی در شرایطی از اهمیت و مطلوبیت بیشتری برخوردار می‌شود که امکان تعامل متقابل بین دو حوزه یادشده وجود داشته باشد (عسگری، ۱۳۸۹: ۱۳۹).

این در حالی است که دیپلماسی دفاعی جدید بر تعامل با دشمنان بالقوه، حمایت از دموکراسی، زمامداری خوب، حقوق بشر و توانمندسازی دولت‌ها برای مواجهه با مشکلات امنیتی خود تأکید دارد. دیپلماسی دفاعی جدید، به‌عنوان بخش و شاخه نظامی دیپلماسی عمومی، ظهور یافته و این دیپلماسی، مبتنی بر درک افزایش هماهنگی و همگرایی اشکال نظامی و غیرنظامی ارتباطات راهبردی به‌واسطه دیپلماسی عمومی است. این همگرایی مبتنی بر درک بیشتر منافع، گفتگوهای دوجانبه و شکل‌گیری همکاری‌ها و ترغیب ارتباطات درخصوص ریشه‌های مناقشه‌های معاصر است که نیاز به استفاده مخرب از نیروهای نظامی را کاهش می‌دهد. دیپلماسی دفاعی جدید می‌پذیرد که اهداف قدرت سخت می‌تواند به‌وسیله ابزار قدرت نرم به دست آید (Cottey, 2004: 30).

به نظر گروهی دیگر از اندیشمندان، دیپلماسی دفاعی «خلع سلاح‌کننده اذهان» است. این عبارت به این معنی است که دیپلماسی دفاعی، نمایانگر فرصتی برای تحت تأثیر قراردادن نیست و همچنین رفتار دیگر دولت‌ها محسوب می‌شود. به هر میزان کشورها از قابلیت راهبردی بیشتری برخوردار باشند، طبیعی است که نیاز بیشتری به سازوکارهای بهره‌گیری از عناصر و نشانه‌های دیپلماسی دفاعی خواهند داشت. چنین نیازی بیانگر آن است که کشورها همواره نسبت به نیازهای امنیتی خود نگران هستند. بنابراین لازم است تا در محیط پرمناقشه منطقه‌ای و بین‌المللی از ابزارهای متنوعی از جمله دیپلماسی دفاعی استفاده کنند (Curran et al, 2003: 38).

دیپلماسی دفاعی، دربرگیرنده فعالیت‌هایی مانند انجام گفتگوهای امنیتی، راهبردی و سطح بالا، تبادل‌های آموزشی و حرفه‌ای نظامی، واردات و صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی،

برگزاری رزمایش‌ها و تمرین‌های نظامی مشترک و نظایر آن از سوی ارتش‌های کشورهاست. دیپلماسی دفاعی به‌وسیله سازمان‌های دفاعی هدایت‌شده و با ابزارهای مختلفی از جمله مذاکرات دیپلمات‌های نظامی اداره می‌شود. هدف دیپلماسی دفاعی، اثرگذاری و نفوذ در محیطی است که نظامیان در آن فعالیت می‌کنند. تلاش‌های انجام‌شده در حوزه دیپلماسی دفاعی عموماً شامل ابعاد سنتی و غیررسمی دیپلماسی عمومی می‌شود. به‌واقع، در فرایند دیپلماسی دفاعی، گروه‌های درگیر در موضوع امنیت ملی واحدهای سیاسی مبادلات و مناسبت رسمی با دیگر حکومت‌ها و نظامیان آنها را اداره و تنظیم می‌کنند (Willard, 2006: 5-6).

مطالب یادشده نشان می‌دهد که دیپلماسی دفاعی بخشی از راهبرد دیپلماسی ملی است. این دیپلماسی باید مبتنی بر منافع و مناسبات ژئوپلیتیکی و امنیتی باشد که آنها هم نشئت‌گرفته از تلاش دولت‌ها برای بهسازی و بهبود محیط امنیتی بین‌المللی است. هدف از دیپلماسی دفاعی، حمایت از منافع ملی نظیر حفظ یا برقراری محیط امنیتی صلح‌آمیز، نوسازی شیوه نظامی و تقویت نفوذ در دیگر کشورهاست که براینند بارز آن، بازدارندگی است. هنر دیپلماسی دفاعی نیز آن است که با استفاده از منابع محدود، دستیابی به منافع ملی را به حداکثر برساند و بتواند سهم مناسبی از منابع ملی را به کشورهای اختصاص دهد که از قابلیت راهبردی لازم برای اثرگذاری بر محیط منطقه‌ای برخوردارند (Corcoran, 2003: 183).

۱-۱. تعریف دیپلماسی دفاعی

دیپلماسی دفاعی ازجمله مقوله‌هایی است که در دهه‌های اخیر به‌شدت مورد توجه قرار گرفته و در دستور کار بسیاری از کشورها قرار دارد. اصطلاح دیپلماسی دفاعی نخستین‌بار در سال ۱۹۹۸ توسط بریتانیا وارد ادبیات روابط و سیاست بین‌الملل کرد. دیپلماسی دفاعی یکی از هشت مأموریت تعریف‌شده برای نیروهای نظامی بریتانیا است که هدف از اجرای آن، دفع دشمنی‌ها، ایجاد و حفظ اعتماد^۱ و پیشبرد کنترل دموکراتیک نیروهای نظامی است (Ministry of Defence, 2001).

به نظر می‌رسد که مفهوم دیپلماسی دفاعی به لحاظ نظری چندان بسط و توسعه نیافته است. یکی از مصادیق این فقر نظری، فقدان یک تعریف از این مفهوم است. بیشتر تعاریفی که تاکنون از این مفهوم ارائه شده‌اند به مصادیقی از آن اشاره کرده‌اند. در اثری که از سوی مدرسه مطالعات نظامی پیشرفته آمریکا در مورد دیپلماسی دفاعی منتشر شده است، این مفهوم به این‌گونه تعریف شده است: «دیپلماسی دفاعی عبارت است از فعالیت‌هایی مانند انجام گفتگوهای امنیتی، راهبردی و سطح بالا، تبادل‌های آموزشی و حرفه‌ای نظامی، واردات و

صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی، برگزاری رزمایش و تمرین‌های نظامی مشترک و نظایر آن از سوی ارتش‌های کشورها» (Shea, 2005: 33). برخی بر این باورند که دیپلماسی دفاعی شامل استفاده از نیروهای نظامی و زیرساخت‌های مربوط به آن به‌عنوان ابزار سیاست خارجی و نظامی، در زمان صلح می‌شود. این موضوع شامل طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها می‌شود که در گذشته با عناوینی همچون همکاری‌ها یا کمک‌های نظامی از آن یاد می‌شد.

بنا بر آنچه تاکنون بیان شد، می‌توان این تعریف را از دیپلماسی دفاعی ارائه کرد: «دیپلماسی دفاعی به‌عنوان مکمل دیپلماسی سیاسی، مقوله‌ای است که بیشتر از سوی سازمان دفاعی کشورها مورد پیگیری واقع می‌شود. این سازمان‌ها تلاش دارند با استفاده از ظرفیت‌های سخت/ نرم‌افزاری این مقوله، تعاملاتی را با بازیگران بیرونی برای تأمین بهتر منافع ملی و بهبود شاخص‌های امنیت ملی برقرار نمایند» (وحیدی، ۱۳۸۹: ۱۱).

۲. سطوح دیپلماسی دفاعی

دیپلماسی دفاعی به‌مثابه سازوکاری که نقش مهمی را در نیل به هدف‌های سیاست‌های امنیتی یا خارجی خاص کشورها ایفا می‌کند (Bishoyi, 2011: 64)، در سه سطح قابل پیگیری است:

۱- سطح راهبردی: این سطح به فعالیت‌های حکومت‌ها برای نفوذ در محیط جهانی به‌منظور حمایت از اهداف دفاع ملی اشاره دارد. این تلاش‌ها از سوی رئیس‌جمهور در شورای امنیت ملی، وزارت خارجه و وزارت دفاع، هدف‌گذاری شده و به‌وسیله وابستگان نظامی اجرا می‌شود (Willard, 2006: 4). مهم‌ترین روش‌ها در این سطح، برگزاری اجلاس و گفتگوهای دفاعی سطح بالا با بازیگران کلیدی جهان، تبادل هیئت‌های نظامی سطح بالا و انتقال تسلیحات است.

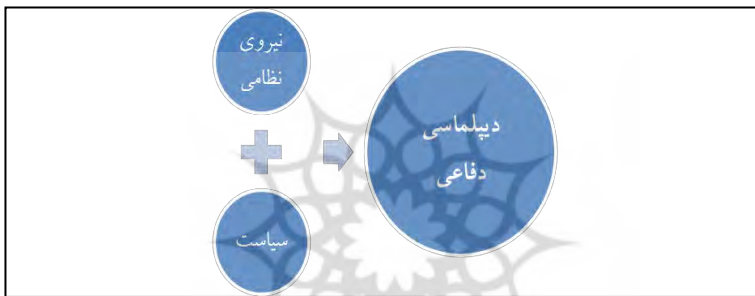
۲- سطح منطقه‌ای: این سطح به فعالیت‌های چندجانبه کشور برای نفوذ در محیط منطقه‌ای و تقویت روابط با کشورهای منطقه و شکل‌دهی به محیط امنیتی اشاره دارد. این سطح از دیپلماسی دفاعی از سوی وزارت خارجه و دفاع اداره می‌شود. امضای پروتکل‌های نظامی با کشورهای دوست، حضور در تمرین‌های مشترک نظامی با قدرت‌های منطقه‌ای و مشارکت فعال در نشست‌های منطقه‌ای مربوط به مسائل نظامی- امنیتی از عمده‌ترین فعالیت‌ها در سطح منطقه‌ای است.

۳- سطح عملیاتی: این سطح به فعالیت‌های دوجانبه کشورها برای اثرگذاری بر محیط درونی یک کشور اشاره دارد. هدایتگر این تلاش‌ها، اهداف و وظایفی است که از سوی سفارت یک کشور برای کشور خاص به‌منظور نیل به اهداف راهبردی، تعیین می‌شود (Willard, 2006: 7-9).

اهداف دیپلماسی دفاعی در سطح بین‌المللی اغلب از طریق برقراری تعاملات با بازیگران بزرگ (سازمان‌های دفاعی بین‌المللی یا قدرت‌های بزرگ) و در سطح منطقه‌ای با بازیگران منطقه‌ای (سازمان‌های دفاعی منطقه‌ای یا قدرت‌های منطقه‌ای) پیگیری می‌شود (Du Plessis, 2008: 32).

مبانی نظری دیپلماسی دفاعی: استفاده از نیروهای نظامی برای حمایت از دیپلماسی دولت به مقطع شکل‌گیری دولت‌ها برمی‌گردد. این حمایت به معنی تقویت منافع ملی به‌وسیله نمایش ظرفیت نظامی یک کشور برای تحمیل منافع یا اراده‌اش به طرف دیگر یا به‌عنوان ابزاری برای تغییر خواسته‌های سیاسی یا سرزمینی خارجی طرف مقابل است. فهم درست دیپلماسی دفاعی مستلزم توجه به رابطه بین نیروی نظامی^۲ و سیاست^۳ است.

نمودار (۱) - تلفیق نظامیان و سیاست در دیپلماسی دفاعی

(منبع: عسکری و مینایی، ۱۳۹۲: ۸)

دیپلماسی دفاعی، مفهوم و عملی است که حکایت از درک نفوذ و کارایی ارتش (نیروی نظامی) و فعالیت‌های نظامی فراسوی کارویژه اصلی آن یعنی جنگ و دفاع و همچنین درک پیوند الزامی بین نیروی نظامی و دیگر عناصر قدرت ملی دارد. البته پیوند بین فعالیت‌های نظامی، دیپلماتیک، اقتصادی، اطلاعاتی و دیگر عناصر قدرت ملی از ابتدا مورد اذعان نظریه‌پردازان و دست‌اندرکاران امور نظامی و سیاسی بوده است (عسکری و مینایی، ۱۳۹۲: ۸). سان تزو، نظریه‌پرداز نظامی چینی، موضوع پیوند متقابل اقدام نظامی را نه‌تنها با دیپلماسی، بلکه با اقتصاد و اطلاعات را مورد بحث قرار می‌دهد. به نظر وی: «رهبر ماهر کسی است که از تمام ابزارهای در اختیارش برای شکل‌دهی به محیط در جهت احتراز از جنگ به‌طور کلی یا تضمین پیروزی در صورت ضروری شدن جنگ استفاده کند» (Griffith, 1963: 79).

فردریک کبیر، نه تنها به عنوان حاکم سیاسی از دیپلماسی دفاعی بهره برد، بلکه همچنین در اثر خود با عنوان «دستورالعمل‌های فردریک کبیر برای ژنرال‌هایش» به طور وسیعی به بحث در مورد اهمیت دیپلماسی عمومی و دفاعی و استفاده هماهنگ از آنها پرداخت. وی در این اثر بر نیاز به درک و فهم کشورها تأکید کرد: «بخشی از این درک و فهم متضمن مسافرت به آن مکان‌ها در زمان صلح است... هدف از چنین دیدارهایی، مطالعه کشوری است که قرار است در آنجا اقدامی به عمل آورید... از مکان‌ها دیدار می‌شود، کمپ‌ها انتخاب می‌شوند، جاده‌ها بررسی می‌شوند، با شهرداران و مدیران روستاها، قصاب‌ها و کشاورزان صحبت می‌شود» (Philips, 1985: 339).

کلاوزویتس با شناسایی رابطه نزدیک سیاست و نیروی نظامی، گام مهم بعدی را در این زمینه برمی‌دارد. او بر این مبنا عنوان می‌کند که رهبران نیروی نظامی به منظور موفقیت کامل باید هم در هیبت یک سرباز و هم در هیبت یک دولتمرد ظاهر شوند (Clausewitz, 1974: 69).

۳. ملاحظه‌های جمهوری اسلامی ایران در دیپلماسی دفاعی منطقه‌ای و بین‌المللی

جمهوری اسلامی ایران از نظر محیط منطقه‌ای، ایدئولوژیک و راهبردی، دشمنان متعددی داشته و در معرض تهدیدهای منطقه‌ای و بین‌المللی قرار دارد. از این رو ضرورت اقدام‌های برنامه‌ریزی شده در قالب دیپلماسی دفاعی بیشتر است. جمهوری اسلامی ایران به لحاظ مشروعیت و موقعیت خود در منطقه خاورمیانه باید از اسلام و ضرورت‌های ایدئولوژیک آن در تدوین راهبرد امنیتی/دفاعی خود بهره‌برداری کند. جمهوری اسلامی ایران، زمینه همراهی ایدئولوژیک با سازمان‌هایی مانند حزب‌الله لبنان، حماس و کشور سوریه را در منطقه دارد. جمهوری اسلامی ایران و هر کشور دیگری با توجه به میزان آسیب‌پذیری ژئوپلیتیک منطقه، ضریب امنیتی منطقه‌ای و محیط پیرامونی خود، سطحی از اقدام‌های پدافندی را در قبال تهدیدهای دشمنان به عنوان یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر در دستور کار قرار می‌دهد (عسکرخانی و حق‌شناس، ۱۳۹۰: ۸۸). اگر جمهوری اسلامی ایران با دیپلماسی دفاعی، نوعی موازنه در حوزه منطقه‌ای به موازات تعامل‌گرایی فرامنطقه‌ای ایجاد کند، در آن شرایط، بسیاری از مخاطره‌ها و تهدیدهای منطقه‌ای خود را کاهش می‌دهد.

جمهوری اسلامی ایران از طریق دیپلماسی دفاعی و با بهره‌گیری از توان دیپلماتیک و ابزارهای سیاسی برای کسب بالاترین هدف‌های دفاعی در جهت مقابله با تهدیدهای منطقه‌ای تلاش می‌کند. راهبرد دیپلماسی دفاعی ایران، موازنه‌گرایی و تعامل مبتنی بر اعتماد و تنش‌زدایی و همکاری است. بنابراین رویکرد و گفتمان حاکم بر دیپلماسی دفاعی در جهت

مقابله با تهدیدهای پیرامون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و خنثی‌سازی آنها، رویکرد ترکیبی تدافعی- تعاملی همه‌جانبه است. خصلت‌های دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران، فعال بودن، ایجاد درک متقابل از اهداف، خواسته‌ها، داشته‌ها و تقویت اراده جمعی در حل منازعات و کاهش تهدیدها و حرکت به سوی یک جهان آرام و امن است (خداوردی، ۱۳۹۱: ۹۵).

۴. شاخص‌های ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران

برای ارزیابی راهبردهای دیپلماسی دفاعی شاخص‌های لازم پس از مطالعه منابع و مصاحبه با خبرگان و نیز بررسی مطالعات پیشین احصا شد. مؤلفه‌ها و شاخص‌های احصاشده برای ارزیابی دیپلماسی دفاعی به شرح زیر است (مؤلفه‌ها و شاخص‌های اشاره‌شده در این نگاره حاصل مطالعه منابع و اخذ نظر خبرگی صاحب‌نظران حوزه دیپلماسی دفاعی است).

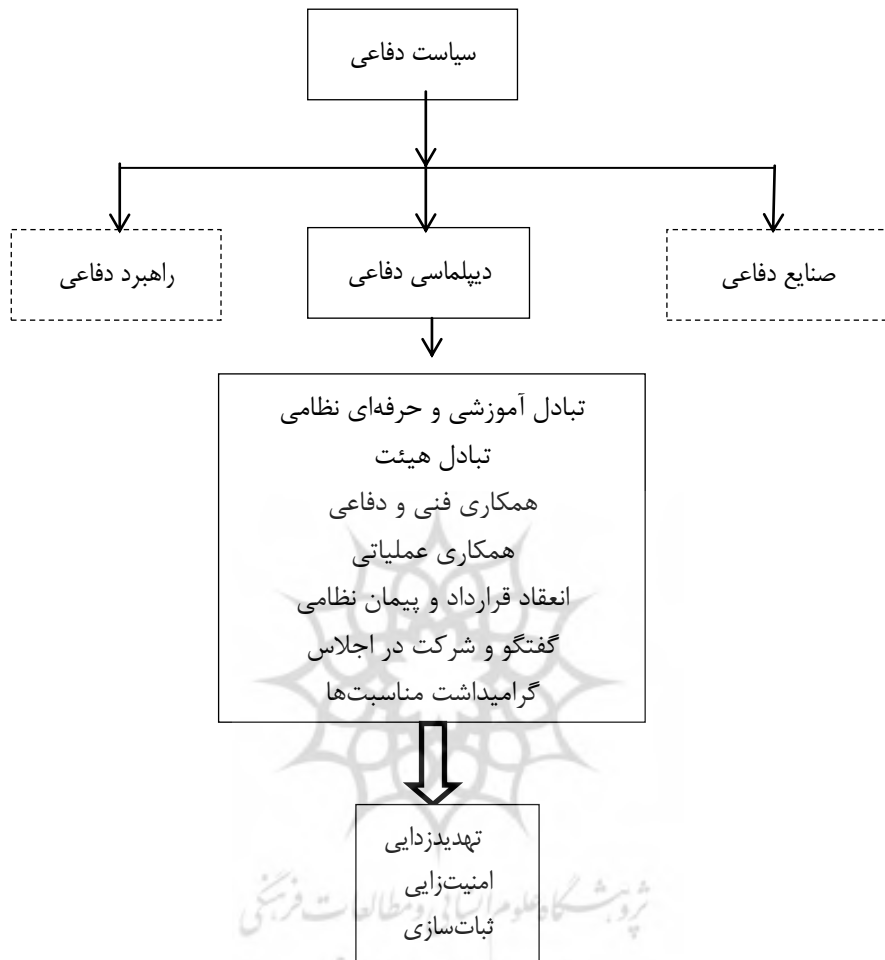
نگاره شماره (۱) - مؤلفه‌ها و شاخص‌های دیپلماسی دفاعی

شاخص‌ها	مؤلفه	ردیف
تبادل دانشجو- تبادل استاد- بازدید هیئت‌های آموزشی- شرکت در سمینارها کنفرانس‌ها و همایش‌ها- همکاری آموزشی در مورد طب رزمی- برگزاری مسابقات ورزشی- همکاری آموزشی در چارچوب دیپلماسی خلع سلاح- همکاری آموزشی در جهت مقابله با سلاح‌های کشتارجمعی- تور مطالعاتی	تبادلات آموزشی و حرفه‌ای نظامی	۱
خرید سلاح و تجهیزات- فروش سلاح و تجهیزات- تولید تجهیزات دفاعی مشترک- برگزاری و شرکت در نمایشگاه بین‌المللی تجهیزات دفاعی- تحقیقات دفاعی مشترک- مبادله دانش و فناوری نظامی و دفاعی	همکاری‌های فنی و دفاعی	۲
تبادل هیئت‌های عالی‌رتبه نظامی- تبادل هیئت‌های کارشناسی تخصصی- تبادل اطلاعات نظامی، اطلاعاتی و امنیتی- تبادل هیئت‌های کارشناسی دفاعی- تبادل وابسته نظامی- تبادل ناوگروه دریایی	تبادل هیئت	۳
برگزاری رزمایش و تمرین مشترک دوجانبه- برگزاری رزمایش و تمرین مشترک چندجانبه- اعزام ناظر برای رزمایش‌ها و پذیرش ناظر- اعزام نیروهای حافظ صلح سازمان	همکاری‌های عملیاتی	۴

<p>ملل- شرکت در فعالیتهای بشردوستانه منطقه‌ای و جهانی- کمک دفاعی به دولت‌ها در برابر شورش‌های داخلی- برقراری تأمین و عملیات نجات در آبراه‌های بین‌المللی- ایجاد پایگاه نظامی- همکاری‌های سایبری- مبارزه با تروریسم- شرکت در عملیات مرکب- اعزام مستشار نظامی</p>		
<p>تهیه صورت‌جلسه کاری- امضای یادداشت تفاهم- امضای موافقت‌نامه نظامی و دفاعی- برگزاری کمیسیون مشترک نظامی و دفاعی دوجانبه- برگزاری کمیسیون مشترک نظامی و دفاعی چندجانبه- ائتلاف دوجانبه دفاعی- ائتلاف چندجانبه دفاعی- پیمان دفاعی مشترک- تفاهمات در جهت عدم استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی- بهره‌گیری از معاهدات بشردوستانه در مین‌زدایی</p>	<p>انعقاد پیمان نظامی و دفاعی</p>	<p>۵</p>
<p>گفتگوهای امنیتی، دفاعی و نظامی در سطح منطقه‌ای- گفتگوهای امنیتی، دفاعی و نظامی در سطح جهانی- گفتگوهای دفاعی سطح بالا با بازیگران کلیدی جهان- شرکت در اجلاس‌های دفاعی و امنیتی منطقه‌ای</p>	<p>گفتگو و شرکت در اجلاس</p>	<p>۶</p>
<p>شرکت مقامات عالی‌رتبه در مناسبات ملی- تبادل پیام- تبادل هدایا- روز ارتش- تبریک و تسلیت</p>	<p>گرامیداشت مناسبت‌ها</p>	<p>۷</p>

(منبع: نویسندگان)

نمودار (۲) - الگوی مفهومی تحقیق

روش‌شناسی پژوهش: این پژوهش از نوع کاربردی است که از طریق ترکیب روش‌های کمی و کیفی به شرح زیر اجرا شده است.

گام نخست: در این مرحله ابتدا پژوهشگران، برای ارزیابی عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی اقدام به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های دیپلماسی دفاعی کردند. این مؤلفه‌ها و شاخص‌ها از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران، بررسی اسناد، بررسی مطالعات پیشین به دست آمدند. پژوهشگران در این گام ۷ مؤلفه و ۵۹ شاخص را شناسایی کردند.

گام دوم: پس از آن پژوهشگران شاخص‌ها و مؤلفه‌های به دست آمده را به ۹ نفر از صاحب‌نظران این حوزه ارائه کردند و ۵۳ شاخص مورد تأیید قرار گرفت که این شاخص‌ها مبنای ارزیابی وضعیت موجود و برآورد وضعیت مطلوب قرار گرفتند.

گام سوم: در این مرحله از طریق بررسی اسناد و مصاحبه حضوری اقدام به شناسایی کشورهایایی شد که در دهه گذشته با جمهوری اسلامی ایران از طریق دیپلماسی دفاعی در ارتباط بودند.

گام چهارم: در این گام از طریق بررسی اسناد و مصاحبه با تعداد ۲۳ نفر از وابسته‌های نظامی، کارشناسان روابط خارجی و تشریفات آجا و وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، کیفیت عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی از طریق ۵۳ شاخص احصا شد.

گام پنجم: در این گام، اهمیت شاخص‌ها با توجه به طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت با توجه به پرسشنامه‌ای که بین ۱۰۶ نفر از پرسش‌شوندگان توزیع شد، تعیین گردید. پس از تعیین اهمیت هر شاخص، میانگین و وزن موزون (اهمیت نرمالیزه) محاسبه شد.

گام ششم: در این مرحله، عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران از طریق طیف ۹ گزینه‌ای (۰ تا ۸) از طریق توزیع پرسشنامه بین ۱۰۷ نفر از صاحب‌نظران ارزیابی شد. از این تعداد، ۱۰۰ نفر به پرسش‌ها پاسخ دادند. برای ارزیابی عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی، ابتدا ارزیابی را از طریق طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت و با استفاده از نرم‌افزار spss محاسبه شد. به دلیل اینکه در این طیف، شاخص‌هایی که هیچ‌گونه فعالیتی نداشتند، ولی حداقل نمره ۱ را اخذ می‌نمودند و ارزیابی را با خطا مواجه می‌کرد، این ارزیابی با اخذ مشورت از دو نفر اساتید، دوباره با توجه به طیف (۰ تا ۸) اجرا شد.

گام هفتم: در این گام، پس از جمع‌بندی نظرات کارشناسان و تکمیل پرسشنامه از طریق نرم‌افزار اکسل به محاسبه میانگین، انحراف معیار مؤلفه، انحراف معیار شاخص، وضعیت نهایی (حاصل ضرب میانگین شاخص در نمره موزون) و رتبه هر شاخص اقدام شد. سپس با رسم نگاره‌ها و نمودارهای مختلف این وضعیت تحلیل شد.

پرسشنامه‌ها در کل بین ۱۰۷ نفر از نمونه آماری توزیع شد که در رفت‌وبرگشت مراحل مختلف تحقیق، پاسخ تعداد ۷ پرسشنامه دریافت نگردید.

جامعه آماری این پژوهش را پژوهشگرانی که در حوزه دیپلماسی دفاعی دارای دست‌کم یک مقاله علمی و پژوهشی هستند، صاحب‌نظران و مدیران شاغل در وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، وابسته‌های نظامی، مدیران وزارت امور خارجه و ستاد کل نیروهای مسلح در ده سال گذشته که در روند فعالیت‌های خود به‌نوعی از دیپلماسی و امور دفاعی جمهوری اسلامی ایران، آگاهی و سابقه فعالیت اجرایی دارند و دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر هستند و نیز اسناد، مدارک، کتب و نشریات مرتبط را شامل می‌شود. این جامعه به این دلیل انتخاب شده است که عنصر اصلی در این پژوهش را صاحب‌نظران و متخصصان تشکیل داده است.

در این پژوهش نمونه‌گیری هدفمند انجام شد. در نمونه‌گیری هدفمند، در آغاز پژوهش نیازی نیست تعداد دقیق افراد آگاهی‌دهنده در گروه نمونه را مشخص کنیم (هومن، ۱۳۸۸: ۵۷). در این پژوهش اینکه چه کسی را، در چه زمانی یا در چه مکانی برای پژوهش برگزینیم به ملاک‌های عینی بستگی دارد که با توجه به هدف پژوهش تعیین می‌شود. نمونه‌برداری هدفمند برای همین منظور به کار می‌رود. حداقل نفرات مد نظر این پژوهش ۱۱۰ نفر هستند که با توجه به اهداف تحقیق و تخصص آنها از بین جامعه آماری انتخاب شده‌اند.

در این پژوهش از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی برای گردآوری داده‌ها استفاده شد. در روش کتابخانه‌ای از ابزار متن‌خوانی و فیش‌برداری، آمارخوانی و استفاده از نگاره‌ها، تصویرخوانی، سندخوانی و در روش میدانی از ابزار مصاحبه، پرسشنامه، گفتگو و تعامل گروهی استفاده شد.

فرجام

یافته‌های حاصله از اسناد، مدارک و مصاحبه با کارشناسان و مدیران روابط دفاعی و نظامی کشور، حاکی از آن است که جمهوری اسلامی ایران در حال حاضر با ۴۳ کشور روابط دیپلماسی دفاعی برقرار کرده است که در این بین، دو کشور یمن و لیبی پس از موج بیداری اسلامی و بحران‌هایی که در این دو کشور صورت گرفت، تبادل وابسته نظامی و به تبع آن دیپلماسی دفاعی به حالت معلق درآمده است و فعلاً با این دو کشور هیچ‌گونه همکاری نظامی صورت نمی‌گیرد. کشور فرانسه مدت سه سال است که در ایران وابسته نظامی ندارد، ولی جمهوری اسلامی ایران در آن کشور وابسته دارد. دلیل عدم اعزام وابسته از سوی فرانسه، سیاست این کشور بر کاهش وابسته‌ها به منظور کاهش هزینه‌ها بوده است.

برای ارزیابی عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران پس از شناسایی ۷ مؤلفه و ۵۳ شاخصه، پرسشنامه‌ای با طیف ۹ گزینه‌ای (۰ تا ۸) بین ۱۰۹ نفر از پرسش‌شوندگان توزیع شد که ۱۰۷ نفر از آنها پرسشنامه‌ها را عودت دادند. تحلیل داده‌های حاصله نشان داد که عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی پایین‌تر از میانگین ۴ است.

بر اساس این داده‌ها در بین هفت مؤلفه دیپلماسی دفاعی، مؤلفه همکاری عملیاتی از عملکرد بهتری برخوردار است و در بین شاخص‌های این مؤلفه شاخصه مبارزه با تروریسم از عملکرد بهتری برخوردار است. ۷۹ درصد پرسش‌شوندگان عملکرد این شاخصه را ۳ ارزیابی کرده‌اند که این درصد نسبت به درصدهای سایر شاخص‌ها وضعیت بهتری دارد. در بین شاخص‌های موجود شاخصه‌های تبادل استاد، همکاری آموزشی در چارچوب دیپلماسی خلع سلاح، برگزاری رزمایش و تمرین مشترک چندجانبه، ایجاد پایگاه نظامی و پیمان دفاعی

مشترک فاقد هرگونه عملکردی در وضعیت موجود است. صدر درصد پرسش‌شوندگان عملکرد این شاخص‌ها را صفر در نظر گرفته‌اند.

نتایج حاصله نشان می‌دهد که در بین ۹ شاخصه مربوط به مؤلفه تبادل آموزشی و حرفه‌ای نظامی، شاخصه تبادل دانشجو با میانگین عملکرد ۱,۳۶ بهترین عملکرد را داشته است. در محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرمالیزه این شاخص ۰,۰۱۲۴، نمره موزون ۰,۰۲۹۱ و انحراف از معیار آن ۰,۲۴۳ به دست آمده است. همچنین یافته‌های حاصله نشان می‌دهد که در بین ۶ شاخصه مربوط به مؤلفه همکاری فنی و دفاعی، شاخصه خرید سلاح و تجهیزات با میانگین عملکرد ۱,۲۸ بهترین عملکرد را داشته است. همچنین در سایر محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرمالیزه این شاخص ۰,۰۲۳۸، نمره موزون ۰,۰۱۰۸ و انحراف از معیار آن ۰,۲۵۹ به دست آمده است. همچنین یافته‌های حاصله حاکی از آن است که در بین ۶ شاخصه مربوط به مؤلفه تبادل هیئت، شاخصه تبادل وابسته نظامی با میانگین عملکرد ۲,۴۳ بهترین عملکرد را داشته است. تحلیل داده‌های حاصله در نرم‌افزار اکسل نشان می‌دهد که اهمیت نرمالیزه شاخصه تبادل وابسته نظامی ۰,۰۲۵۲، نمره موزون آن ۰,۱۲۸ و انحراف معیار آن ۰,۲۰۸ است.

بررسی و تحلیل داده‌های مربوط به مؤلفه همکاری عملیاتی نشان می‌دهد که در بین ۱۲ شاخصه مربوط به این مؤلفه، شاخصه مبارزه با تروریسم با میانگین عملکرد ۲,۷۹ بهترین عملکرد را داشته است. در محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرمالیزه شاخصه مبارزه با تروریسم ۰,۰۲۵۴، نمره موزون ۰,۰۱۲۲ و انحراف از معیار آن ۰,۲۷۸ به دست آمده است. داده‌های حاصله مبین این مطلب است که در بین ۱۰ شاخصه مربوط به مؤلفه انعقاد پیمان نظامی و دفاعی، شاخصه برگزاری کمیسیون مشترک نظامی و دفاعی دوجانبه با میانگین عملکرد ۱,۴۵ بهترین عملکرد را داشته است. در محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرمالیزه این شاخص ۰,۰۱۷۸، نمره موزون ۰,۰۶۰۵ و انحراف از معیار آن ۰,۲۳۲ به دست آمده است.

نتایج یافته‌های حاصله مربوط به مؤلفه گفتگو و شرکت در اجلاس نشان می‌دهد که در بین ۵ شاخصه در این مؤلفه، شاخصه گفتگوهای امنیتی، دفاعی و نظامی در سطح منطقه‌ای با میانگین عملکرد ۱,۱۱ بهترین عملکرد را داشته است. در محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرمالیزه این شاخص ۰,۰۱۲۴، نمره موزون ۰,۰۲۹۱ و انحراف از معیار آن ۰,۲۴۳ به دست آمده است. تحلیل داده‌های حاصله در خصوص مؤلفه گرامیداشت مناسبت‌ها نشان می‌دهد، که در بین ۵ شاخصه مربوط به این مؤلفه، شاخصه تبریک و تسلیت

با میانگین عملکرد ۳,۱۸ بهترین عملکرد را داشته است. در محاسبات صورت گرفته از طریق نرم‌افزار اکسل، اهمیت نرم‌الیزه این شاخص ۰,۰۱۴۲ و نمره موزون ۰,۰۳۸۱ و انحراف از معیار آن ۰,۱۸۸ به دست آمده است.

بر اساس یافته‌های حاصله از بین ۵۳ شاخص مربوط به فعالیت‌های دیپلماسی دفاعی، بیشترین فعالیت‌ها با کشورهای عمان، روسیه، چین، عراق، سوریه و پاکستان صورت گرفته است. در برخی شاخص‌ها مانند پیمان دفاعی و تفاهمات مشترک در جهت عدم استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی، ایجاد پایگاه نظامی، همکاری آموزشی در چارچوب دیپلماسی خلع سلاح، عملیات مرکب، ائتلاف دوجانبه دفاعی و کمسیون مشترک دفاعی با هیچ کشوری فعالیت دیپلماسی دفاعی برقرار نیست.

میانگین عملکرد راهبرد همکاری آموزشی و تبادل حرفه‌ای بیانگر این است که در این مؤلفه، بیشترین همکاری‌ها را ج.ا.ایران با کشورهای عمان، پاکستان و سوریه داشته است و شاخصه تبادل استاد با وجود اهمیت آن، عملکرد مناسبی ندارد. یافته‌های حاصله در مؤلفه تبادل هیئت نشان می‌دهد که شاخصه تبادل هیئت عالی‌رتبه نظامی، با حدود بیست کشور دنیا صورت گرفته است. در مورد مؤلفه همکاری عملیاتی، داده‌های حاصله نشان می‌دهند که ج.ا.ایران در منطقه غرب آسیا، در شاخصه مبارزه با تروریسم در سال‌های اخیر دارای عملکرد مناسبی است و با کشورهای مختلفی که درگیر مبارزه با تروریسم بوده‌اند، همکاری داشته است. در خصوص مؤلفه انعقاد قرارداد و پیمان نظامی، شاخصه امضای یادداشت تفاهم با ده کشور در سطح منطقه دارای عملکرد بهتری است. همچنین در مؤلفه گفتگو و شرکت در اجلاس، شاخصه شرکت در اجلاس دفاعی و امنیتی جهانی، (به‌ویژه حضور وزیر دفاع در اجلاس امنیتی مسکو در سال‌های گذشته) عملکرد بهتری دارد. در نهایت، یافته‌های حاصله بیانگر این مطلب است که در مؤلفه گرمی داشت مناسبت‌ها، ج.ا.ایران در این خصوص با تمام چهل کشوری که تبادل وابسته نظامی دارد، عملکرد مناسبی دارد.

پیشنهاد:

(۱) دستگاه‌هایی ذیربط با دیپلماسی دفاعی در نیروهای مسلح و وزارت دفاع بر اساس نتایج این پژوهش، عملکرد فعالیت‌های دیپلماسی دفاعی را با سایر کشورهای رقیب در سطح منطقه و بین‌الملل مقایسه نمایند و با مرتفع کردن ضعف‌ها و تقویت قوت‌ها با استفاده از فرصت‌های موجود، از طریق اجرای فعالیت‌های دیپلماسی دفاعی به‌صورت هدفمندتر و گسترده‌تر، تهدیدهای جمهوری اسلامی ایران را از بین برده یا کاهش دهند تا از آن طریق امنیت‌زایی و ثبات‌سازی بیشتری در محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران صورت گیرد.

۲) شاخص‌های شناسایی شده در این پژوهش در اختیار مدیران روابط خارجی در نیروهای مسلح، وزارت دفاع و نیز وابسته‌های نظامی قرار گیرد تا از طریق این شاخص‌ها اقدامات خود را در حوزه دیپلماسی دفاعی توسعه دهند.

۳) دستگاه‌هایی ذیربط در نیروهای مسلح، وزارت دفاع، وزارت امور خارجه و شورای عالی امنیت ملی از طریق تعیین سند راهبردی دیپلماسی دفاعی مشکلات موجود را مرتفع کنند.

منابع فارسی

پوستین‌چی، زهره، ابراهیم متقی، طیبه مابی و مهدی فقیه (زمستان ۱۳۹۱)، «نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی پویا»، *راهبرد دفاعی*، دوره دهم، شماره ۴۰.

خداوردی، بهرام (۱۳۹۱)، «دیپلماسی دفاعی در اندیشه‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)»؛ در: تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای، *گزیده مقالات ۲*، تهران: انتشارات عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.

ساعد، نادر (زمستان ۱۳۸۹)، «دیپلماسی دفاعی: تأملی شناختی و کاوش در مبادی»، *راهبرد دفاعی*، دوره هشتم، شماره ۳۱.

ساعد، نادر و قاسم علیدوستی (پاییز ۱۳۹۰)، «دیپلماسی دفاعی تطبیقی و ترسیم سازواره الگوی مدیریت آن در جمهوری اسلامی ایران»، *راهبرد دفاعی*، دوره نهم، شماره ۳۴.

عسگرخانی، ابومحمد و محمدرضا حق‌شناس (تابستان ۱۳۹۰)، «تهدیدهای منطقه‌ای و راهبرد تسلیحاتی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران»، *راهبرد دفاعی*، دوره نهم، شماره ۳۳.

عسگری، محمود (پاییز ۱۳۸۹)، «چارچوبی برای تبیین دیپلماسی دفاعی»، *نامه دفاع* (نشریه مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی)، شماره ۱۷.

عسگری، محمود و حسین مینایی (۱۳۹۲)، *دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی.

قاسمی، فرهاد (۱۳۹۱)، «رہیافتی نظری بر دیپلماسی منطقه‌ای»، *روابط خارجی*، سال چهارم، شماره ۴. کلانتری، نصرالله (پاییز و زمستان ۱۳۸۹)، «مناسبات سیاست خارجی و دیپلماسی دفاعی»، *دیپلماسی دفاعی*، شماره ۲.

لنون، الکساندر تی. جی (۱۳۸۸)، *کاربرد قدرت نرم*، ترجمه سیدمحسن روحانی، تهران: دانشگاه امام صادق.

متقی، ابراهیم (زمستان ۱۳۸۵)، «فرایندهای تحول در ساختار و کارکرد دیپلماسی دفاعی آمریکا»، *راهبرد دفاعی*، دوره چهارم، شماره ۱۴.

میرزایی، احمد و همکاران (زمستان ۱۳۹۳)، «دیپلماسی دفاعی جدید انگلستان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، دانشگاه آزاد شهرضا، شماره ۲۱.

مینایی، حسین، ابراهیم حاجیان، حسین دهقان و فروزنده جعفرزاده پور (بهار ۱۳۹۳)، «ارزیابی اثر فعالیت‌های مدیریت دانش بر دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، *راهبرد*، شماره ۷۰.

وحیدی، احمد (تابستان ۱۳۸۹)، «گفتگوی اختصاصی؛ وزارت دفاع و دیپلماسی دفاعی»، *دیپلماسی دفاعی*، شماره ۱.

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۸)، *راهنمای عملی تدوین پایان‌نامه تحصیلی*، تهران: پیک فرهنگ.

منابع لاتین

- Bishoyi, Saroj (January 2011), Defence Diplomacy in US-India Strategic Relationship, *Journal of Defence Studies*, Vol.5, No.1.
- Clausewitz, Carl von (1974), *On War*, Notes of 10 July 1827, Michael Howard and Peter Paret (ed.), Princeton: Princeton University Press.
- Corcoran, Andrew J (2003), *Assessing the Effectiveness of Defence Diplomacy*, United Kingdom, Defence Science and Technology Laboratory.
- Cottey, Andrew (2004), Reshaping Defense Diplomacy: New Roles For Military cooperation and Assistance New York: Rutledge.
- Curran, Brian, William Durch, Jolie Wood (Oct 2003), *Alternating Currents: Technology and the New Context for U.S. Foreign Policy*, Henry L. Stimson Center.
- Du Plessis, A. (2008), Defence Diplomacy: Conceptual and practical dimensions with specific reference to South Africa , available at: <http://repository.up.ac.za/handle/2263/10381>
- Griffith, Samuel B (1963), *The Art of War*, New York, Oxford University Press.
- Horton, F. B., Rogerson, A. C., & Warner, E. L. (1974), *Comparative defense policy*, Johns Hopkins University Press.
- Lider, J. (1983), *Military theory: Concept, structure, problems*, Gower.
- Ministry of Defence, Defence Diplomacy, Policy Paper, No 1, Available at: www.mod.uk/NR/rdonlyres.
- Philips, T. R (1985), *Roots of Strategy: The 5 Greatest Military Classics of All Time*, ed, Stackpole Books.
- Piqueras, Carme Chacon (January 2012), *Defence Diplomacy plan*, Madrid: Ministerio de Defensa.
- Shea, T. C. (2005), *Transforming Military Diplomacy*, George C Marshall Center APO AE 09053 European Center for Security Studies.

Sills, D. L. (1968), *International encyclopedia of the social sciences*, New York: The Macmillan Company: The Free Press.

Willard, J. E (2006), *Military Diplomacy: An Essential Tool of Foreign Policy at the Theater Strategic Level*, School of Advanced Military Studies, Command and General Staff College.

